

Fatimə BAĞIROVA
AMEA Folklor İnstitutu
E-mail: bagirova_fatime@inbox.ru
<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2023.2.49>

“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” DASTANINDA ƏKİZLƏR MİFİ

Açar sözlər: Kitabı-Dədə Qorqud, əkizlər mifi, əkiz qardaşlar, Uşun qoca, Əgrək, Səgrək, Salur Qazan, kafir, qopuz

SUMMARY

MYTH OF TWINS IN “KITABI-DADA GORQUD” SAGA

Uşun qoja oğlu Səgrək part of Kitabı-Dada Gorgud saga is based on the myth of twins. The structure of the plot of this myth is the separation of two native elements, and then their union based on a common genetic trait. This is observed in the Agrak-Səgrək part. In the myth of twins, it is not based on the fact that twin brothers are born at the same time in the mother's womb, as in biological twins. The main thing here is brotherhood, that is, being born from the same mother: it does not matter when you are born. In the part, brothers, according to the structure of the twin myth, first fall apart, then oppose each other, and finally unite on the basis of a common genetic point. As a concept, the Twins myth serves to eliminate chaos and restore the cosmos. The capture of Agrak by the enemies is a case of chaos: an Oghuz hero is a prisoner in the enemy's fortress. As the Twins myth demands, he must be saved by his own brother. The union of two brothers symbolizes the unity of the Oghuz clan.

Key words: Kitabı-Dada Gorgud, myth of twins, twin brothers, Uşun Goja, Agrak, Səgrək, Salur Gazan, infidel, gopuz

РЕЗЮМЕ

МИФ О БЛИЗНЕЦАХ В ЭПОСЕ “КИТАБИ – ДЕДЕ ГОРГУД”

Ушун годжа оглы Сагарак часть эпоса Китаби-Деде Горгуд основанная на мифе о близнецах. Структура сюжета этого мифа заключается в разделении двух родственных элементов, а затем их объединение на основе общего генетического признака. Это можно наблюдать в части Аграк-Саграк. В мифе о близнецах это не основано на том факте, что братья-близнецы рождаются в одно и то же время в утробе матери, как в биологических близнецах. Главная идея здесь заключается в братстве, то есть рождение от одной матери: не имеет значения, когда вы родились. Согласно структуре мифа о близнецах, сначала они разделяются, затем противостоят друг другу и, наконец, объединяются на основе общей генетики. В общем представлении миф о близнецах служит для устранения хаоса и восстановления мироздания. Захват Аграка врагами – это пример хаоса: огузский герой находится в плену во вражеской крепости. Как того требует миф о близнецах, он должен быть спасен своим собственным братом. Союз двух братьев символизирует единство клана огузов.

Ключевые слова: Китаби-Деде Горгуд, миф о близнецах, братья-близнецы, Ушун Годжа, Аграк, Саграк, Салур Газан, неверный, гопуз

Giriş. Müasir mədəniyyət və incəsənətin əsasını, bünövrəsini mifologiya təşkil edir. İnkişaf baxımından mədəniyyətin ilkin və sözün həqiqi mənasında, primitiv mərhələsi olan mifologiya ilk baxışdan bizə çox sadə təsir bağışlasa da, daxili gücü, qoruduğu mənəvi enerji baxımından böyük hadisədir. Çünki o, bütün sonrakı mədəniyyət üçün etibarlı bünövrəni təşkil etmişdir. Bu cəhətdən, mifologiya, sözün həqiqi mənasında, “tarixi” bu gün də “öz çiyinləri üzərində daşımaqda” davam edir. Müasir düşüncə bütün hallarda mifologiya ilə sıx bağlıdır və zahirən görünməsə də, çağdaş mədəniyyət daim mifoloji enerji ilə qidalanmaqda davam edir. Yəni tarix mifologiyasız keçinə bilmir.

Mif ilə tarix arasındakı münasibətlər ondan irəli gəlir ki, müasir insan mədəniyyəti birbaşa miflərdən törəmişdir. Tədqiqatçılar bəşəriyyətin şüur tarixini mifoloji şüur və tarixi şüur olmaqla iki mərhələyə ayırırlar. Tarixi şüur mifoloji şüurun içərisində doğularaq onu əvəz etmişdir. Başqa sözlə, mifoloji şüur öz ömrünü (inkişaf tarixini) tamamladıqdan sonra yox olmamış, tarixi şüurun müxtəlif formalarına transformasiya olunmuşdur. Bu səbəbdən miflər mədəniyyət, incəsənət və ədəbiyyatın bütün tarixi boyunca özünü açıq, yaxud gizli şəkildə yaşatmaqda davam etməkdədir.

Miflərin transformasiya olunduğu ən böyük düşüncə sahəsi folklordur. Belə ki, əfsanələr, rəvayətlər, dastanlar, nağıllar bilavasitə miflərdən boy atmışdır. Ona görə də folklorun, xüsusilə epik janrlarını miflərdən kənarda götürmək olmur. Bunu biz Oğuz babalarımızın ulu abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da müşahidə edirik.

“Kitabi-Dədə Qorqud” ulu mədəniyyət abidəsi kimi, Oğuz türklərinin bütün tarixi keçmişini, o cümlədən mifoloji keçmişini özündə yaşadır. Bu dastanda oğuzların mifik təsəvvürlərinin müxtəlif formalarına rast gəlmək mümkündür. Bunlardan biri əkizlər mifidir.

Tədqiqat. Əkizlər mifi miflərin məzmun növləri arasında xüsusi yer tutur. Ak. Muxtar Kazımoğlu yazır ki, mifologiyada əkizlər modeli əkiz qardaşlar, yaxud əkiz qardaş və bacılar haqqında ilkin təsəvvürləri əks etdirir. Bu təsəvvürlərə görə əkizlər fəvqəltəbii mənşəlidir. Onlar “Tanrı övladları”, “Səma oğulları” adlanırlar [6, s. 17].

Alimin bu fikrində əkizlər mifinin aşağıdakı əsas xüsusiyyətləri əks olunmuşdur:

- a) Əkizlər mifi ilkin mifoloji təsəvvürlərlə bağlıdır;
- b) Əkizlər ilahi mənşəli varlıqlardır.

Əkizlərin ilahi-fəvqəladə mənşəyi onları ilkin mifoloji sistemin əsas obrazlarından olduğunu göstərir.

Prof. V.V.İvanov mifik əkizlər barəsində yazır ki, əkiz obrazlar haqqındakı miflər müxtəlif qəbilə-tayfa başçıları və yaxud mədəni qəhrəmanlar kimi çıxış

edən qeyri-adi varlıqlar haqqında miflərdir. Əkizlər mifini əkiz qardaşlar (mütəffiq və ya düşmən), əkiz bacı-qardaşlar, androgin və zoomorfik əkizlər mifinə bölmək olar [11, s. 174].

Alimin bu fikrində diqqət çəkən ən mühüm məqam əkizlərin mədəni qəhrəman arxetipi ilə bağlılığıdır. Mədəni qəhrəman, bildiyimiz kimi, ilk əcdad obrazının mənə formalarından biridir. Aynur Fərəcova göstərir ki, “ilk əcdad, mədəni qəhrəman və demiurq eyni bir obrazın (ilk insanın) müxtəlif inkişaf mərhələlərinin adlarıdır. Mif qəhrəmanı ona görə *ilk əcdad* adlanır ki, bütün qalan insanlar ondan törəyir. Bu, mifik qəhrəmanın ilkin funksiyasıdır. O, ilk növbədə xalqı törətməlidir. Lakin daha sonra törətdiyi insanlar üçün yaşam qaydaları müəyyənləşdirməli, qayda-qanun qoymalı, ilk əşyaları, ilk ov alətlərini və s. düzəltməlidir. Bu isə ilk əcdadın mədəni quruculuq fəaliyyətidir. İlk əcdadın bu mədəni quruculuq fəaliyyətinə görə biz onu artıq *mədəni qəhrəman* adlandırırıq” [5, s. 26].

Fidan Qasımova da yazır: “Elə mifoloji surətlər mədəni qəhrəman hesab edilir ki, onlar insanlar üçün müxtəlif mədəni nemətlər (od, əmək alətləri, becərilən bitkilər və s.) əldə edir və ya ilk dəfə icad edirlər” [8, s. 57].

Göründüyü kimi, mədəni qəhrəman və ilk əcdad eyni obrazlardır. İlk əcdad isə adi obraz olmayıb, birbaşa Tanrı ilə əlaqədə olur. Bu cəhətdən, əkiz obrazlarının mədəni qəhrəman arxetipi ilə bağlılığı onların Tanrı ilə birbaşa bağlı olduğunu göstərir.

Azərbaycan folklorunda əkizlər mifi haqqında fəlsəfə doktoru dissertasiyası yazmış Günel Novruzova bu mifin aşağıdakı formalarının olduğunu göstərir:

1. Əkiz bacı-qardaşlar haqqında miflər;
2. Zoomorf (heyvan) əkizlər haqqında miflər;
3. Androgin (ikicinsli) əkizlər haqqında miflər;
4. Astral əkizlər (Günəş-Ay) haqqında miflər;
5. Dost əkizlər haqqında miflər;
6. Düşmən əkizlər haqqında miflər [9, s. 15].

G. Novruzova yazır ki, bununla yanaşı, əkizlər mifi başqa münasibətlər kontekstində də mövcuddur: məsələn, cinsi münasibətləri (qadın-kişi, əmiqızı-əmioğlu), qohumluq münasibətləri (bacı-qardaş, əkiz qardaşlar, əmiqızı-əmioğlu), dərk etmə qabiliyyəti (ağıllı-axmaq), emosional özünüifadə qabiliyyəti (qorxaq-cəsəratli, xeyirxah-bədxah, hiyləgər-sadələvh, dostluq, düşmənlik), fərqli məkan və zamana aid olma baxımından (Məsələn, Günəş-Ay, Androgin əkizlər, Basat bu dünyaya, Təpəgöz isə o dünyaya aid olan cizgilərdə təqdim olunur), heyvan-insan münasibətləri kontekstində (qəhrəman və at, yəni Qırat, Dürat və Koroğlu) [9, s. 16].

Göründüyü kimi, folklorda əkizlər mifinin məşhur formalarından birini əkiz qardaşlar obrazları təşkil edir. G. Novruzovaya görə, folklorda iki qardaş və ya əkiz bacı-qardaşlar haqqında mif formaları ilə yanaşı, üç qardaş və ya üç bacı (“Üç qardaş” [4], “Üç bacı” [2], “Məlikməmməd” [4], “Üç şahzadə” [3], “Üç qız” [1], “Sü-

leyman peyğəmbərin qızı” [1]), yeddi qardaş bir bacı (“Yeddi qardaş bir bacı” [3], “Pəri xanımın nağılı” [4] və s.) kimi sujet formaları öz əksini tapmışdır. Bu nağılların hər biri Azərbaycan mifologiyasındakı əkizlər münasibətini əks etdirir [9, s. 20].

Müəllifin bu yanaşması ilk baxışdan təəccüb doğurur: axı əkizlər dedikdə, adətən, iki nəfər nəzərdə tutulur. G.Novruzova bunu izah edərək yazır ki, bu nağıllarda qardaşların, yaxud bacı və qardaşların sayının çox olması məsələnin mahiyyətini dəyişmir. Çünki əkizlər mifində əsas cəhət əkiz tərəfləri təşkil edən elementlərin sayı yox, tərəflərin özüdür. Yəni əkizlər mifi hər zaman iki tərəfi nəzərdə tutur. Təbii ki, bu iki tərəfi təmsil edən elementlər iki, üç və s. hətta yeddi ola bilər. Azərbaycan folklorunda əkizlər mifinin bu elementlərinin sayı nəzərə alınmır, əsas məsələ onların iki qütbədən ibarət olmasıdır. Məsələn, bu qütblər aşağıdakılardır: yaxşı-yaman, ağıllı-axmaq, qəhrəman-qorxaq, mərd-namərd, xeyir-şər, kasıb-varlı və s. [9, s. 20].

G.Novruzova əkizlər mifinin təzahür etdiyi bütün modelləri birləşdirən üç əsas cəhətin olduğunu göstərir:

1. Əkizlər modelində birləşən elementlərin qarşılıqlıdırması;
2. Əkizlər modelində birləşən elementlərin ortaq genetik nöqtədə (başlanğıcda) birləşmələri;
3. Əkizlər mif modelinin kosmosyaratmaya qulluq etməsi [9, s. 77].

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanına əkizlər mifinin bu ümumi modeli baxımından yanaşdıqda diqqətimizi “Uşun qoca oğlu Səgrək boyı” cəlb edir. Burada böyük qardaş Əgrəklə kiçik qardaş Səgrək arasındakı münasibətlər əkizlər mifinin quruluşunu özündə əks etdirir.

Dastan Oğuzun adlı-sanlı bəylərindən olan Uşun qocanın böyük oğlunun igidliyinin təsviri ilə başlayır: “Oğuz zamanında, Uşun qoca deərlər, bir kişi vardı. Ömründə eki oğlu vardı. Ulu oğlının adı Əgrək idi. Bəhadır, dəlü, yaxşı yigid idi. Bayındır xanının divanına qaçan istəsə varır-gəlürdi. Bəglərbəgi olan Qazan divanında buna heç qapu-baca yoğdı. Bəgləri basub, Qazan ögində oturardı. Kimsəyə iltifat eyləməzdi.

Məgər xanım, genə bir gün bəgləri basub oturacaq Tərs Uzamış deərlərdi, Oğuzda bir yigit vardı, aydır: “Mərə Uşun qoca oğlu, bu oturan bəglər hər biri oturduğu yeri qılıclə-ətməgilə alubdur. Mərə, sən başımı kəsdin, qanımı tökdin, acımı toyurdun, yalınçıqımı tonatdın?!” – dedi.

Əgrək aydır: “Mərə Tərs Uzamış, baş kəsub-qan tökmək hunər midir?” – dedi. Aydır: “Bəli, hünərdir ya”. Tərs Uzamışın sözi Əgrəgə kar eylədi. Turdı, Qazan bəgdən aqın dilədi. Aqın verdi, çağırtdı. Aqınçı dərilədi. Üç yüz say cidalu yigit bunun yanına cəm oldı. Meyxanədə beş gün yemə-içmə oldı. Andan Şirokuz ucından Gögcə dənizə dəkin el çapdı. Galaba toyum oldı. Yolu Əlincə qələsinə uğramışdı. Qara təkür orada bir qorı yapdırmışdı. Uçardan qaz, tauq; yürürdən ke-

yik, tavşan bu holəyə toldurub, Oğuz yigitlərinə bunu dam etmişdi. Uşun qoca oğlının bu qoriya uğradı. Qorının qapusın ovatdılar. Sığın-keyik, qaz-tavuş qırdılar; yedilər-içdilər. Atlarının əyərlərini aldılar, geyimlərin çıxardılar. Məgər Qara Təkurun casusu vardı, bunları gördi. Gəlüb aydır: “Mərə, Oğuzdan bir bölük atlı gəldi. Qorunun qapusın ovatdılar, atlarının əyərini alub, geyimlərin çıxardılar. Mərə, nə turarsız?” – dedi. Altı yüz qara tonlu kafər bunların üzərinə qoyuldılar. Yigitləri qırdılar, Əgrəgi tutdılar. Əlincə qələsinə– zindana bıraqdılar.

Qara-qara tağlardan hənir aşdı. Qanlı-qanlı sülardan xəbər kecdi. Qalın Oğuz ellərinə xəbər vardı. Uşun qocanın ağ-ban evi önində şivən qopdı. Qaza bənzər qızı-gəlini ağ çıxarub qara geydi. Uşun qoca “Oğul, oğul!” – deyü ağca yüzlü anasılə ağlaşdılar, bozlaşdılar” [7, s. 110].

Dastanın buraya qədərki hissəsi bizə Əgrəyi təqdim edir. Həmin hissə aşağıdakı məna vahidlərindən təşkil olunmuşdur:

a) Əgrəyin layiq olmadığı halda alplıq, bəylik iddiasına düşməsi.

b) Əgrəyin alp igid, bəy olmağın iki şərtinin olduğunu öyrənməsi:

1. Baş kəsib qan tökmək;

2. Acları doyuzdurmaq, yalancıqları (paltarsızları) geyindirmək.

Oğuz elində bu iki şərtin birincisi – “hünər”, ikincisi – “ətmək” (çörək) adlanır. Birincisi – qol gücü, ikincisi – səxavətlə bağlıdır.

c) Əgrəyin bəy olmağın hünər şərtini yerinə yetirmək üçün kafir torpağına “baş kəsib qantökməyə” getməsi.

ç) Əgrəyin kafirlərə əsir düşməsi.

Əgrək “əkizlər qardaş” modelində təqdim olunan süjetdə böyük qardaşı təmsil edir. Onun əsir düşməsi faktı, əslində, əkizlər mif modelinin funksionallaşmasına səbəb olur. Böyük qardaşının varlığından xəbərsiz olan Səgrək təsadüfən bundan xəbər tutur:

“Məgər xanım, Uşun qocanın kiçi oğlu Səgrək eyü, bəhadır, alp, dəlü yigit qopdı. Bir gün yolu bir dərnəgə uğradı, qondılar. Yemək-içmək etdilər. Səgrək məst oldu. Tışra ayaq yolma çıxdı. Gördi kim, öksüz oğlan bir qızanı çəkişür. “Mərə, noldınız?” deyü bir şillə birinə, bir şillə birinə urdı. Əski tonun biti, öksüz oğlanın dili acı olur. Biri aydır: “Mərə, mizim öksüzlərimiz yetməzmi, bizi niyə urarsan? Hünərin var isə, qartaşın Əlincə qələsində əsirdir, var, anı qurtar!” – dedi.

Səgrək ayıtdı: “Mərə, qardaşımın adı nədir?” Ayıtdı: “Əgrəkdir”. Ayıtdı-emdi: “Əgrəgə Səgrək yaraşur, qardaşım sağmış, qayurmazam; qardaşsız Oğuzda turmazam. Qarannulu gözüm aydın qardaş!” deyü ağladı [7, s. 110].

Göründüyü kimi, balaca qardaş Səgrəyin böyük qardaşının olmasından xəbəri yoxdur. O, qardaşının varlığından indi xəbər tutur və bu xəbər əkizlər mifinin aktivləşməsinə səbəb olur. O, öz qardaşına qovuşmaq istəyir. Bütün bunlar əkiz qardaşlar mifinin məna baxımından quruluşunu özündə əks etdirir. Həmin mifin üç əsas məna

vahidlərindən biri, G.Novruzovanın yazdığı kimi, “Əkizlər modelində birləşən elementlərin ortaq genetik nöqtədə (başlanğıcda) birləşmələri”dir [9, s. 77]. Bu cəhətdən, süjetin hərəkətverici qüvvəsi həmin “ortaq genetik nöqtə”, yəni Əgrəklə Səgrəyin qardaş olmasıdır. Səgrək dərhal evlərinə gəlir və böyük qardaşının doğrudan da, əsirlikdə olduğunu biləndən sonra onu xilas etməyə yollanmaq istəyir. Ata-anası onu itirməkdən qorxub səfərdən saxlamaq istəyirlər. Lakin Səgrək yolundan dönmək istəmir: “Ata-ana “yanlış xəbərdir, getmə, oğul!” – dedilər. Oğlan aydır: “Məni yolundan ayırman! Ağam tutulan qələyə varmayınca, ağamın ölüsün-dirisin bilməyincə, öldisə, qanın almayınca Qalın Oğuz elinə gəlməgim yox!” – dedi” [7, s. 112].

Səgrəyi yolundan saxlaya bilməyən ata-ana kömək üçün Salur Qazana müraciət edirlər. O da Səgrəyi evləndirməyi məsləhət görür ki, bəlkə, onun başı ailəsinə qarışa və səfərdən vaz keçə. Valideynlər tez-tələsik Səgrəyi evləndirirlər. Lakin bu tədbir də Səgrəyi fikrindən döndərmir. O, xanımına belə deyir: “Mərə qavat qızı, mən qılıcına toğranayım, oxuma sancılayım! Oğlum toğmasun, toğarsa, on yaşına varmasun, ağamın yüzün görməyincə, ölmüş isə, qanın almayınca bu gərdəgə girərsəm!” – dedi. Uru turdı, təvlədən bir şahbaz at çıxardı, əyərlədi, geyimin geydi. Dizcik, qarucıq bağlandı” [7, s. 112].

Qardaşının dalınca yola düşən Səgrək gəlib onun əsir düşdüyü yerə çatır. O, burada yatıb dincəlir. Xəbər tutan kafirlər üç dəfə onun üzərinə qoşun göndərirlər. O, hər dəfəsində düşmənləri məhv edir. Çarəsiz qalan kafirlər Səgrəyin üzərinə öz qardaşını – Əgrəyi yollamaq qərarına gəlirlər:

“Təkür aydır: “Ya necə eyləmək gərək? Varın, ol tutcaq yigidi çıxarın-gətürün. Dəpəgən köbini susəgən yırtar. At verin, ton verin!” – dedi.

Gəldilər. Əgrəgə ayıtdılar: “Yigit, saña təkur himmət eylədi. Şunda bir dəlü yigit yolçının-yolıqçının, çobanın-çolığın ətməgin alır. Tut ol dəluyi öldür, səni qoyu verəlim, var-get!” – dedilər. “Xoş ola!” – dedi.

Əgrəgi zindandan cıqardılar. Saçı-saqalını yüldilər. Bir at, bir qılıc verdilər. Üç yüz kafər ana yoldaşlığa verdilər. Oğlanın üzərinə gəldilər. Üç yüz kafər gen yerdə turdılar” [7, s. 112].

Əkizlər mifinin əsas xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, əkiz elementlər ortaq genetik nöqtədə birləşdiyi, yəni vəhdət içərisində olduğu kimi, həm də qarşı durur. Bu cəhətdən, süjetdə Əgrəyin Səgrək üzərinə göndərilməsi, onların döyüş meydanında qarşılaşması əkizlər mifinin strukturunu özündə inikas edir. Əgrək: “At sürüb, bu yigidin üzərinə gəldi. Atından endi, cilibərini bir təala ilişdirdi. Baqdı gördi kim, ayun on dördinə bənzər bir məhbub, ala gözlü gənc yigit burçuq-burçuq dərləmiş, uyur. Gələndən-gedəndən xəbəri yox. Tolandı, başı ucına gəldi. Gördi kim, belində qopuzu var. Çıqarub, əlinə aldı. Soylamış, görəlim, xanım, nə soylamış, aydır...

Oğlan sərmərdi uru turdı. Qılıncının belçəğına yapışdı kim, bunu çırpı, gördi kim, əlində qopuz var. Aydır: “Mərə kafər, dədəm Qorqud qopuzu hörmətinə çalmadım, – dedi, – əgər əlində qopuz olmasaydı, ağam başıçün, səni iki parə qılurdım”, – dedi” [7, s. 113-114].

Burada diqqət çəkən element oğuzların çalğı aləti olan qopuzdur. Oğuzlar üçün qopuz müqəddəsdir. Onun müqəddəsliyi Dədə Qorqudla bağlıdır. Buradan aydın olur ki, oğuzlarda qopuzun sahibi Dədə Qorquddur. Oğuzlar qopuzu o qədər müqəddəs sayırlar ki, əlində qopuz olan kafiri belə Dədə Qorquda xatir öldürmürlər. Lakin bu epizodda qopuz sadəcə musiqi aləti yox, iki qardaşı birləşdirən ortaq genetik nöqtədir. Əgrək yatmış Səgrəyin belində qopuzu görüb ürəyində doğmalıq hissi baş qaldırır. O, yatmış Səgrəyin öz qardaşı olduğunu bilməsə də, onun Oğuz elindən gəldiyini başa düşür. Beləliklə, qopuz iki qardaş arasında tanınma vasitəsi, başqa sözlə, identifikasiya əlaməti kimi çıxış edir.

Seyfəddin Rzasoy yazır ki, “identifikasiya” – eyniləşdirmə əsasında aparılan tanınma aktıdır. Xaos gedən qəhrəman oradan qayıdarkən öz kimliyini təsdiqləməlidir. Bu, kaos və kosmos dünyalarındakı varlıqlar arasında statusal fərqlərlə bağlıdır. Kosmos – dirilər, kaos – ölümlər dünyasıdır. Xaos adlayan qəhrəman ritual mexanizmi vasitəsi ilə diri statusundan ölü statusuna keçir. Lakin onun ölümü müvəqqəti ölümdür. O, kaosdan qayıdarkən öz kosmik kimliyini təsdiq etməli, dirilər dünyasına mənsub olduğunu sübut etməlidir. Bu, identifikasiya prosedurudur [10, s. 85].

Müəllifin fikrindən aydın olur ki, identifikasiya (eyniləşdirmə, tutuşdurma, müqayisə etmə) aktı kosmos dünyası ilə kaos dünyasının sərhəddində baş verir. Əgrəklə Səgrək də məhz oğuzların dünyası (kosmos) ilə kafirlərin dünyasının (xaosun) sərhəddində qarşılaşırlar. İdentifikasiya aktının əsas məqsədi tanınmadır. Göründüyü kimi, ilk tanınma vasitəsi kimi qopuz çıxış edir. Süjetdə Oğuz eli üçün xarakterik olan digər identifikasiya əlamətləri – işarələri ilə də qarşılaşıırıq. Əgrək Səgrəyi tanımaq üçün lazım olan işarə/əlamətləri belə soruşur:

“Ağzın üçün öləyim, qardaş!

Dilün için öləyim, qardaş!

Qalarda-qoparda yerin sorar olsam, nə yerdir?

Qara gərdun içində yol arasan, azsan, umun nədir?

Qaba ələm götürən xanlar kim?

Qoğa günü ögdin dəpən alpınuz kim?

Yigit, səniñ baban kim?

Alp ər ərden adın yaşurmaq eyib olur,

adın nədir, yigit? – dedi...

Səgrək burada ulu qardaşına soyladı. Aydır:

Qara gərdun içində yol azsam, umum, – Allah!

Qaba ələm götürən xanımız, – Bayındır xan!

Qırıq günü ögdin dəpər alpımız, – Salur Qazan!

Babam adın sorarsan, – Uşun qoca!

Mənim adım sorar olsan, – Səgrək!

Qardaşım varmış, adı Əgrək! – dedi.

Bir dəxi soyladı, aydır:

Qaytabanda güdəndə sarvanınam.

Qaraquçın güdəndə ılıqçıñam.

Beşikdə qoyub getdigin qardaşınam, – dedi.

Qalqubanı eki qardaş quca-quca görüşdilər. Əgrək kiçi qardaşın boynın öpdü. Səgrək daxı ağasının əlin öpdü” [7, s. 114-115].

Nəticə. Beləliklə, aydın olur ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”da “Uşun qoca oğlu Səgrək boyı”nın əsasında əkizlər mifi durur. Bu mif süjetinin strukturunu iki doğma elementin əvvəlcə bir-birindən ayrılması, sonra isə ortaq genetik əlamət əsasında birləşməsi təşkil edir. Biz bunu “Əgrək-Səgrək” boyunda müşahidə edirik. Əkizlər mifində əkiz qardaşların bioloji əkizlikdə olduğu kimi, ana bətnində eyni zamanda olmaları əsas götürülmür. Burada əsas olan qardaşlıq, yəni eyni anadan doğulmaqdır: nə vaxt doğulmağın fərqi yoxdur. Boyda qardaşlar əkizlər mifinin strukturuna uyğun olaraq əvvəlcə ayrı düşür, sonra qarşı durur, nəhayət, ortaq genetik nöqtə əsasında birləşirlər. Əkizlər mifi konsepsiya olaraq xaosun aradan qaldırılmasına, kosmosun bərpasına xidmət edir. Əgrəyin düşmənlərə əsir düşməsi xaos halıdır: bir oğuz igidi düşmən qalasında əsirdir. Əkizlər mifinin tələbinə görə, onu öz doğma qardaşı xilas etməlidir. İki qardaşın bir-biri ilə qovuşması Oğuz elinin birliyini rəmzləndirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 360 s.
2. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. I cild. Təkmilləşdirilmiş ikinci nəşri. Bakı: Çıraq, 2004, 352 s.
3. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. III cild. Təkmilləşdirilmiş ikinci nəşri. Bakı: Çıraq, 2004, 352 s.
4. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. V cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 304 s.
5. Fərəcova A. “Kitabi-Dədə Qorqud”da qəhrəman və cəmiyyət. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 200 s.
6. Kazımoğlu M. Folklorda obrazın ikiləşməsi. Bakı: Elm, 2011, 228 s.
7. Kitabi-Dədə Qorqud / Müqəddimə, tərtib və transkripsiya F.Zeynalov və S.Əlizadəndir. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s.
8. Qasımova F. Türk mifologiyasında mədəni qəhrəman problemi. Bakı: Nurlan, 2012, 164 s.
9. Novruzova G.M. Azərbaycan folklorunda əkizlər mifinin transformasiyaları / (filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyası) / Bakı, 2017, 153 s.
10. Rzasoy S. Azərbaycan dastanlarında şaman-qəhrəman arxetipi. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 436 s.

Rus dilində

11. Иванов В.В. Близнечные мифы / Мифы народов мира. Энциклопедия. Москва: Изд. «Советская Энциклопедия», 1991 с. 174-176.

